

*Особистісні взаємини між греко-католицькими священиками
Мукачівської і Галицької провінцій у Катакомбній Церкві*

МАРІЯ МАЙОРОШИ

Музей історії Ужгородського університету

Ужгородський національний університет

Ужгород

Abstract: In this article the author reveals the peculiarities of personal relationships Greek Catholic bishops and priests Galician metropolis and Mukachevo diocese during underground. On the basis of personal and processed in the archive of the Institute of Church History interview the priests of the older generation, the author believes that the Catacomb Church during all united in Christian love for the sake of their own traditions.

Keywords: Underground Church Underground, Galician Metropolis, Diocese of Mukachevo, personal relationships, Greek Catholic clergy.

Долю Греко-Католицької Церкви в Україні неможливо назвати простою, так як за часи свого існування Церква пережила не одне серйозне випробування. Період «підпілля» – це один з тих важких етапів, пройшовши через який Греко-Католицька Церква зміцніла і ще раз довела свою потрібність і важливість для українського суспільства, показуючи при цьому стійкість своїх принципів. Не дивлячись на всі негаразди, їх дух не зламався, а навпаки – це надало поштовх до об'єднання заради спільної мети – не дати поховати власну церковну традицію.

Так зване «жахливе десятиліття», під час якого відбулося остаточна ліквідація ГКЦ в Україні, масові арешти, насадження православ'я, закриття храмів і передача всього церковного майна православним – стало найважчим періодом в історії Католицької Церкви. Найгірше було також те, що була зруйнована вся структура Церкви. Завдяки політичним перемінам у СРСР та початком процесу «десталінізації» декілька сотень греко-католицьких священиків змогли повернутися з таборів додому і найголовніше, серед амністованих були також і єпископи. Серед них – єпископ Микола Чарнецький (повернувся до Львова у 1956 році) та помічний єпископ Іван Лятишевський (до Станіслава (з 1962 р. – Івано-Франківськ)); аналогічно на Закарпаття повернулися владика Олександр Хіра та Микола Мурані. Хоча у зв'язку з революційними подіями в Угорщині вже буквально через рік їх було знову заарештовано та вислано до Караганди. Та за цей коротенький період

перебування вдома владика Олександр зумів здійснити неабияку важливу справу – висвячення кандидатів. Отже, 7 листопада 1956 року таємно, на квартирі в Ужгороді, він положив на священників 4-ьох своїх учнів (Михайла Бугіра, Константина Сабова, Йосипа Штилиху і Василя Чейпеша)¹. Цей момент став своєрідним поштовхом, після чого і було розпочато активний процес підготовки нового покоління підпільних греко-католицьких священників Мукачівської єпархії.

В цей же період священники, які перейшли до православ'я, але в душі залишилися греко-католиками почали шукати контактів з своїми колишніми братами та єпископами, щоб розкаятися та продовжити свою діяльність вже як підпільні душпастирі. Для прикладу, таку ініціативу відкрито одночасно проявили о. Антон Бачкай із Закарпаття² та о. Ізидор Бутковський з Галичини³, які невдовзі одразу ж були заарештовані.

Всі священники, які повернулися з ув'язнення не припинили займатися душпастирською діяльністю, а навпаки – вони стали центральними фігурами навколо яких почали об'єднуватися підпільні групи греко-католиків. Ці феномени стали настільки частими, що у своїй доповідній записці від 6 серпня 1956 р. голова Ради у справах РПЦ при Раді міністрів СРСР Г. Карпов до ЦК КП України відмітив: *«В настоящее время 243 человека из 344 репрессированного за время с 1945 по 1950 гг. униатского духовенства освобождены. Возвратившись к месту своего жительства, часть этого греко-католического духовенства проводит богослужения и исполняет религиозные обряды на дому у себя и у верующих, в чем им никто не препятствует, так как в советском законодательстве нет указаний на уголовное преследование за эти действия, при этом они ссылаются на свободное положение римо-католической церкви в этих областях. Отдельные униатские священники, захватывая даже отдельные воссоединенные церкви, выступают открыто с проповедями, в которых призывают не подчиняться патриарху Алексию и признавать Папу Римского и разъясняют верующим, что ликвидация униатской церкви и репрессии против униатского духовенства были допущены вследствие искривлений законности в тот период времени...»*⁴.

Ситуацію в Закарпатській області описав у своїй доповідній записці уповноважений Ради у справах Російської Православної Церкви при Раді Міністрів СРСР по УРСР Корчовий від 10 грудня 1956 року дізнаємося наступні цікаві факти: *«По последним данным, в Закарпатской области проживают 119 лиц представителей униатского духовенства. Их них 90 вернулись из мест заключения. По своей общеобразовательной и духовной*

¹ БЕНДАС, Даниїл, о.: Легальна і нелегальна підготовка священників у Мукачівській єпархії. In: *Благовісник*, 2001, № 12, с. 8.

² Особова справа Антона Бачкая.

³ ГУДЗЯК, Борис: Керівництво УГКЦ під радянським режимом, 1946–1989 / <http://www.ugkk.de>

⁴ Там само.

*подготовке почти все эти священники являются достаточно грамотными людьми и пользуются влиянием среди части верующего населения»*⁵. В цій же доповідній згадується також скарга православного священника в с. Імстичеві Іршавського району Закарпатської області, про те, що, не дивлячись на його діяльність в цьому населеному пункті з моменту повернення із ув'язнення колишнього настоятеля василіянського монастиря він не провів жоден релігійний ритуал. Аналогічна ситуація була і у інших населених пунктах, де підпільно діяли греко-католицькі священники.

Не дивлячись на «навернених» та амністованих священників, все рівно їх кількість була недостатня, щоб забезпечити всі потреби вірників. Тому і надалі болючим питанням залишалося потреба підготовки духовних отців, які б володіли силою волі, бажанням і достатньою сміливістю повести за собою вірників.

Говорити про ґрунтовні наукові дослідження, що стосуються питання особистісних взаємин духовенства Галицької митрополії та Мукачівської єпархії ще наразі не доводиться. Основними джерелами являються інтерв'ю священників як митрополії, так і єпархії, зібрані дослідниками Інституту історії Церкви (Львів), починаючи з 1992 року. Ці матеріали мають неабияку історичну цінність, так як багато з респондентів сьогодні вже немає в живих, а саме їх спогади проливають світло на часом зовсім заплутані моменти. Хоч особливість роботи з такими джерелами полягає в тому, щоб об'єктивно підійти до висвітлення того чи іншого питання, так як період 90-х років ХХ ст. був досить непростим у відносинах цих двох церковних провінцій.

Впродовж 1953–1955 рр. греко-католицьких вірників Мукачівської єпархії обслуговували 44 підпільні священники⁶. В найближчий час ніхто і не сподівався на поповнення, адже про таємне навчання на початку підпілля мова не йшла. Єдині сподівання залишалися на семінаристів ліквідованої семінарії. Невдовзі о. Микола Мурані повернувся за станом здоров'я і як адміністратор єпископа Олександра Хіри очолив підпільну діяльність священників ГКЦ на Закарпатті (до своєї смерті 1979 р.).

Але і тут постала проблема – Микола Мурані не мав повноважень надавати свячення, а єдиний діяючий єпископ Олександр Хіра був за межами країни.

Не зважаючи на такий поворот подій, з дозволу єпископа починається навчання нових кандидатів у священники. Ці навчання таємно проводять на своїх квартирах підпільні священники о. Олександр Марина, вікарій Микола

⁵ Витяг з доповідної уповноваженого Ради у справах Російської православної церкви при Раді Міністрів СРСР по УРСР Корчового про настрої і діяльність неvoz'єднаного уніатського духовенства в західних областях УРСР, 1956. In. *АРЖЕВІТІН, С.М.: Релігія: Історія верховинського села Колочава* / Передм. М. Болдижара, Ю. Сливки, В. Малети. К.: Майстерня книги; Чернівці: Видавничий дім „Букрек”; Укр. письменник, 2007, с. 84 (832 с.): іл.

⁶ БЕНДАС, Даниїл, о.: Греко-католицькі священники під час репресій Церкви радянською владою на Закарпатті. In. *Благовісник*, 1998, № 3, с. 5.

Мурані, оо. Адальберт Грабар, Микола Ляхович, д-р Елемир Ортутай, майбутній владика Йосиф Головач і о. Георгій Чургович⁷. Враховуючи той факт, що єпископ Олександр Хіра не мав можливості приїжджати на Закарпаття більш аніж раз у рік, а обставини вимагали висвячення нових семінаристів, які на той час вже завершили навчання, підпільні священники Мукачівської єпархії знайшли вихід із ситуації, яка склалася. А саме, після узгодження з єпископом, вікарій Микола Мурані вирішив звернутися по допомогу у вирішенні цього питання до «братів по нещастю» – галицьких єпископів.

Тому весною 1957 р. капітулярний вікарій Микола Мурані просить щойно звільненого з таборів ГУЛАГу львівського єпископа Миколу Чарнецького висвятити підпільно підготовлених семінаристів на священників. Таким чином, 19 травня 1957 р. богослов Олександр Легеза та брат Павло Мадяр у супроводі о. Теодора Мішкольці та протоігумена ЧСВВ о. Антона Мондика (1913-1989), приїхали до Львова, де на своїй квартирі по вул. Вечірній, єпископ Микола Чарнецький рукоположив їх на священників⁸. Про процес підготовки, а потім і самого висвячення залюбки ділиться у своїх спогадах монах ЧСВВ о. Павло Мадяр: *«Висвячення моє пішло на 1957 рік у Львові. Тут вже перший раз появилися єпископи. Доти не було ніде єпископів. Це був Чарнецький Миколай. Підготовляв мене до висвячення Тимчук Єронім. Там тоді з тюрми вернувся Русі Градюк - протоігумен. Там Готру Іринейя я стрічав, василіянина у Львові тоді. Я в них побув пару днів. Склав професію. Зі мною був протоігумен наш Мондик, так що дуже то добре було все підготоване. З Закарпаття тоді висвячувався зі мною світський священник Легеза, він тепер в Ужгороді є. То на саму неділю Самарянки нас обох висвятив Миколай Чарнецький, єпископ»*⁹.

Повернувшись додому, нововисвячені служителі розгортають масштабну підпільну діяльність, не зважаючи на посилену увагу з боку органів служби безпеки. Для прикладу, вже вище згадуваний о. Павло Мадяр був змушений звільнитися з роботи, так як інформація про його висвячення якимось чином проникла до працівників органів держбезпеки і останні застосовували всі можливі засоби для того, щоб ці здогадки підтвердити, влаштовуючи постійні допити та обшуки рідних, близьких і навіть знайомих отця Павла.

Не зважаючи на новорозгорнуту антирелігійну діяльність радянської влади, жодні перешкоди та погрози не зупинили ентузіастів: не проходить і року, як тим же єпископом Чарнецьким, припускаємо, що на тій же таємній квартирі у Львові, було висвячено ще двох ієромонахів ЧСВВ Богдана

⁷ БЕНДАС, Даниїл, о.: Виховання духовних кадрів у Мукачівській греко-католицькій єпархії (1949–1989). In. *Наукові записки Ужгородського університету. Серія: історично-релігійні студії*, Випуск 1, Ужгород, 2012, с. 13.

⁸ Особова справа о. О. Легези. In. *Архів Ужгородської греко-католицької богословської академії* (далі - УжГКБА).

⁹ Інтерв'ю з о. Павлом (Петром) Мадяром, ЧСВВ від 30.11.1994, с. Білки, Закарпатська обл. In. *Архів Інституту Історії Церкви Українського Католицького Університету* (далі – АІЦ УКУ), П-1-1- 499.

Тодавчича та Христофора (Михайла) Маргітича¹⁰. Конкретних відомостей про свячення цих двох кандидатів немає, але відомо, що Богдан Тодавчич склав обіт монаха ще у 1946 році, але не встиг отримати свячення. Після висвячень обидва ієромонахи аналогічно своїм попередникам активно розпочали свою душпастирську діяльність. Та радянські органи держбезпеки розпорядилися долями молодих священиків зовсім інакше, того ж 1958 року отців Богдана та Христофора було заарештовано і відправлено на заслання у Казахстан та Мордовію відповідно¹¹. За словами о. Павла, в той час дуже часто в Закарпаття для душпастирської діяльності навідувався тоді ще отець Павло Василик¹², якого 22 січня 1959 року знову заарештували і цього разу засудили терміном на 5 років¹³.

Душпастирі мужньо переносили труднощі, що випали на їх долю і продовжували свою священницьку діяльність у таборах. Саме в таких умовах найкраще проявлялася консолідація духівників обох провінцій. Вже згадуваний нами, частий гість на Закарпатті владика Павло Василик пригадує, що з більшістю священиків Мукачівської єпархії він познайомився саме в таборах: до 1954-го року з такими священиками як оо. Микола Желтвай, Іван Дулішкович, Василь Пушкеш, Дезидерій Грайда; після 1954-го – владика згадує таких людей: єпископа Олександра Хіру, о. Христофора (Михайла) Маргітича, о. Івана Сливку, о. Діонізія (Дмитра) Дребітку, о. Нестора Ромжу¹⁴.

Знайомства, що зав'язалися в таборах продовжували розвиватися після того як багатьох священиків було амністовано в другій половині 50-х років ХХ ст. Повернувшись додому, вони встановили контакти і, розуміючи, що потрібно триматися разом розгортають підпільну душпастирську діяльність на територіях обох церковних провінцій. Була розроблена ціла схема, яка заключалася в тому, що були так звані центри (найчастіше-дім одного з душ пастирів або вірників) в населених пунктах, де збиралися підпільні священики, там проводилися служби, реколекції або просто зустрічі. Почався процес підготовки майбутнього покоління душпастирів, відбувався активний обмін релігійною літературою, якої так не вистачало. Про таку співпрацю є чимало спогадів. Для прикладу, о. Василь Худа згадує, що один з таких центрів був саме в нього вдома, у м. Мукачеві¹⁵, куди часто приїжджали духівники з

¹⁰ БЕНДАС, Даниїл, о.: Виховання духовних кадрів у Мукачівській греко-католицькій єпархії (1949–1989). In. *Наукові записки Ужгородського університету. Серія: історично-релігійні студії*, Випуск 1, Ужгород, 2012, с. 14.

¹¹ Інтерв'ю з о. Павлом (Петром) Мадяром, ЧСВВ від 30.11.1994, с. Білки, Закарпатська обл. In. *АІІЦ УКУ*, П-1-1- 499.

¹² Інтерв'ю з о. Павлом (Петром) Мадяром, ЧСВВ від 30.11.1994, с. Білки, Закарпатська обл. In. *АІІЦ УКУ*, П-1-1- 499.

¹³ МИЗАК, Н.: Єпископ Павло Василик – ідейний натхненник і борець за відродження та легалізацію Української греко-католицької церкви. In. *Релігія та соціум*, 2008, с. 36.

¹⁴ Інтерв'ю з владикою Павлом Василюком від 22.10.1996, м. Коломия, Івано-Франківська обл. In. *АІІЦ УКУ*, П-1-1-455.

¹⁵ Інтерв'ю з о. Василем Худою від 3.10.1995, м. Мукачево, Закарпатська обл. In. *АІІЦ УКУ*, П-1-1- 617.

Галичини: владики Володимир Стернюк, Софрон Дмитерко, Йосафат Федорик, о. Пахомій Борис, брати Яків та Єронім Тимчуки. Слова о. Василя підтверджує також і о. Павло (Петро) Мадяр: *«В лісі. Переважно, коли літом можна було. Це теологія... Практично обговорювання духовних тем, теологію, аскетику моральну. Так помаленьку готовилися. Переписували. В мене були переклади з мадярського, з польського всі теологічні... Вони то переписували. Тоді як приходило до висвячення, то в нас посередником був отець Василь Худа з Мукачева. Він то дознався добре. Часто їздив в Галичину і він так постарався, щоб привести до нас митрополита Стернюка»*¹⁶, – ось так отець згадує про підпільні навчання та зустрічі.

Не дивлячись на заборону і переслідування владою будь-якої духовної діяльності греко-католицьких священиків, вони не тільки виконували свою душпастирську працю, а ще й займалися підготовкою нових кадрів. У зв'язку з суворою конспірацією сьогодні важко зібрати точні дані про висвячення, але нам відомо, що в умовах підпілля єпископи продовжували виконувати висвячення з дозволу або на прохання капітулярного вікарія підпільної Мукачівської греко-католицької єпархії. Зі слів о. Павла Мадяра ситуація у Мукачівській єпархії була наступною: *«Та тоді взагалі не було єпископів. Ми не мали... В лікарні був в Мурані. Так як якісь справи були, ми до нього зверталися. Він вернувся з тюрми. Такий дуже солідний, розважний чоловік був. Так що ми щось радилися з ним в Ужгороді. Єпископа не було. Наш єпископ Хіра приїжджав дуже рідко. Мало хто про нього знав»*¹⁷.

Це не зупиняло процесу підготовки нового покоління душпастирів, але зі сказаного вище зрозуміло, що не було кому їх ввести в духовний сан.

У 1962 році у історії Католицької Церкви відбувається одна з найвизначніших подій ХХ ст. – Другий Ватиканський собор. У стосунках Рим – Москва спостерігається певне потепління. Це вилилося у присутності на всіх сесіях ДВС представників від РПЦ. Кульмінацією переговорів стало звільнення Глави УГКЦ митрополита Йосифа Сліпого з 18-ти літнього ув'язнення (26 січня 1963 року) і виїзд його до Ватикану. Та знаючи про загострену ситуацію з нестачею підпільних священиків та відсутність єпископів (у 1957 році помирає владики Іван Лятишевський, у 1959 – владики Микола Чарнецький; у 1957 році – в Казахстан вислано мукачівського єпископа Олександра Хіру, а в 1963 році – повторно заарештовано владик Симеона Лукача та Івана Слезюка), які могли б їх рукоположити, перед своїм від'їздом до Риму Кир Йосиф 4 лютого 1963

¹⁶ Інтерв'ю з о. Павлом (Петром) Мадяром, ЧСВВ від 30.11.1994, с. Білки, Закарпатська обл. Ін. АІІЦ УКУ, П-1-1- 499.

¹⁷ Інтерв'ю з о. Павлом (Петром) Мадяром, ЧСВВ від 30.11.1994, с. Білки, Закарпатська обл. Ін. АІІЦ УКУ, П-1-1- 499.

року у Москві встигає висвятити на єпископа Василя Величковського і мало того призначає його своїм місцеблюстителем у Львові¹⁸.

Таким чином у історії підпільної Церкви було відкрито нову сторінку єпископських свячень. Знаючи про небезпеку, яка наближається нововисвячений владика Василь Величковський 2 липня 1964 року висвячує Володимира Стернюка як свого наступника та ще декількох єпископів-помічників: оо. Івана Чорняка, Петра Козака, Никанора Дайнегу та Йосифа Гірняка, які також отримали право рукоположити священників¹⁹. Того ж 1964 року мукачівський владика Олександр Хіра, перебуваючи на засланні в Караганді наділяє єпископськими повноваженнями василіянина о. Йосафата Федорика (ще митрополит Йосиф назначив його екзархом на Центральну Азію), який невдовзі переїхав до Львова²⁰.

На цьому єпископські свячення не закінчуються. Повернувшись у з ув'язнення, станіславський владика Іван Слезюк 30 листопада 1968 року висвячує на єпископа-помічника о. Софрона Дмитерка²¹. Той у свою чергу після того як очолив єпархію так само висвятив двох єпископів-помічників – Яківа Тимчука (1976) та Іриней Білика (1989)²². Що ж стосується подальшої єпископської діяльності Володимира Стернюка, який з 1972 року стає керівником катакомбної Церкви (у 1972 році владика В. Величковський після звільнення переїжджає до Риму), то вже незадовго до виходу з підпілля він надає єпископські свячення ще трьом отцям, а саме: Филімоні Курчабі (1985), Юліану Вороновському (1986) та Михайлу Сабрізі (1986). Крім того, повернувшись до Львова і проводячи там активну підпільну діяльність єпископськими повноваженнями також наділяє владика Йосафат Федорик о. Павла Василика 1 травня 1974 року²³.

На Закарпатті була наступна картина: владика Олександр Хіра, користуючись правом приїзду на Закарпаття раз у рік, він здійснював свою головну місію – рукоположення нових кандидатів. Та була ще більш важлива місія – це єпископські свячення. І вікарій Микола Мурані і єпископ Олександр Хіра вже були похилого віку та виснажені ув'язненнями та хворобами відчували, що прийшов час готувати наслідників, так як єпархія їх не мала. За майже 30 років підпілля в Мукачівській єпархії не було здійснено жодного єпископського свячення. Саме тому, вже важко хворий владика Олександр,

¹⁸ До Світла Воскресіння крізь терни катакомб. Підпільна діяльність та легалізація Української Греко-Католицької Церкви. Львів, 2012, с. 18.

¹⁹ Там само, с. 18.

²⁰ БОЦЮРКІВ, Богдан: Українська Греко-Католицька Церква в катакомбах (1946–1989). In: *Ковчег. Збірник статей з церковної історії*. Ч.1, Львів, 1993, с. 138.

²¹ Інтерв'ю з владикою Софроном Дмитерком від 26.11.1993, м. Івано-Франківськ. In: *АПЦ УКУ*, П-1-1-419.

²² До Світла Воскресіння крізь терни катакомб. Підпільна діяльність та легалізація Української Греко-Католицької Церкви, Львів, 2012, с. 18.

²³ Інтерв'ю з владикою Павлом Василюком від 22.10.1996, м. Коломия, Івано-Франківська обл. In: *АПЦ УКУ*, П-1-1-455.

незважаючи на постійні спостереження за ним органами безпеки, наважується наділити єпископськими функціями отців Константина Сабова (18 червня 1977 року)²⁴. Після неочікуваної смерті владики Константина, владику Олександр вже не маючи сил приїхати до Ужгороду, 15 березня 1983 року висвячує на помічного єпископа ще одного душпастиря – о. Йосифа Головача²⁵. Останнім підпільно висвяченим єпископом став закарпатський священник о. Іван Маргітич, якого було рукоположено 10 вересня 1987 року івано-франківським архиєреєм владику Софроном Дмитерком²⁶. Отже, в період від 1963 по 1989 було уділено єпископські свячення 18-ти священникам. Хоча із-за суворої конспірації в той час, деякі питання щодо підпільного єпископату залишаються ще й по сьогодні.

Нововисвячені єпископи почали виконувати одне зі своїх найважливіших призначень – священницькі свячення, щоб надалі продовжити молоду генерацію ГКЦ. «Класичного» зв'язку між єпископами та священниками в підпіллі не було, владики в цей час виконували швидше дорадчі функції, адже зазвичай священник сам вирішував нагальні питання. Чітко відслідкувати, хто, коли і як готував молодих кандидатів на священників дуже важко, так як все це робилося у строгій таємності. Зустрічалися навіть такі випадки, коли органи безпеки виявляли новоспечених священників і питалися, хто їх висвятив, то намагалися говорити за померлих єпископів, щоб не запідозрювали діючих: «Так, ми то говорили, бо мусили боронити і себе, і їх. Коли вже викрили його, застали на Службі Божій, вже нікуди не вкриєшся. – «Ти є священник?» – «Священник». – «Хто тебе святив?». Звичайно, спихали на тих, що померли», – згадує владику Софрон Дмитерко²⁷. Так само було важко в'яснити точну кількість висвячених підпільних душпастирів, адже, для прикладу, за свою єпископську діяльність тільки владики Василь Величковський та Софрон Дмитерко висвятили понад 100 священників²⁸.

У зв'язку з тим, що не було адміністративного поділу єпископи однієї єпархії часто висвячували священників для іншої. Таке явище було поширене у відносинах між душпастирями Галицької митрополії та Мукачівської єпархії. Можна сказати, що середовище підпільного духовенства Мукачівської єпархії поділилося на кілька осередків. Перший – ті священники, що тримали зв'язок виключно з колишньою офіційною владою (на чолі з вікарієм Мурані); другий – більше спілкувалися з галицькими архиєреями (на чолі з о. Іваном Маргітичем); третє – співпрацювали і з тими, і з іншими. Кожен з осередків

²⁴ БЕНДАС, Даниїл, о.: Виховання духовних кадрів у Мукачівській греко-католицькій єпархії (1949–1989). In. *Наукові записки Ужгородського університету. Серія: історично-релігійні студії*, Випуск 1, Ужгород, 2012, с. 16.

²⁵ КОССЕЙ, Юлій: Помічний єпископ Головач і його заслуги. Ужгород, 2001, с. 173.

²⁶ Інтерв'ю з вл. Іваном Маргітичем від 03.08.2000, с. Боржавське, Закарпатська обл. In. *АИЦ УКУ*, П-1-1- 1148.

²⁷ Інтерв'ю з владику Софроном Дмитерком від 26.11.1993, м. Івано-Франківськ In. *АИЦ УКУ*, П-1-1-419.

²⁸ ГУДЗЯК, Борис: Керівництво УГКЦ під радянським режимом, 1946–1989 / <http://www.ugkk.de>

готував до висвячення кандидатів. Більшість дочікувалася владики Олександра Хіри із заслання, щоб довести начання кандидатів до логічного завершення. Та інша частина, щоб не чекати і не зволікати з дозволу вікарія Мурані зверталася з проханням про висвячення до галицьких архиєреїв.

Одним з найчастіших гостей в Мукачівській єпархії був спочатку отець, а потім владики Павло Василик. Він підтримував дружні контакти і співпрацював з душпастирями Павлом Мадяром, Іваном Маргітичем, Володимиром Маргітичем та багатьма іншими священиками єпархії. Після того як отець Павло Василик змінив свій статус на єпископа (був висвячений владикою Йосафатом Федориком 1 травня 1974 року)²⁹ він теж, відвідуючи Мукачівську єпархію, взявся і вже за нову для нього справу – рукоположення священиків. Починаючи з 1974 року вже у статусі єпископа (без територіальної юрисдикції) Павло Василик продовжує рукоположення Мукачівських священиків галицькими архиєреями – це були учні о. д-ра Елемира Ортутая – семінаристи Іван Сливка (вже мав вищу технічну освіту, закінчив богословські студії в грудні 1979 р.) та Василь Карпинець (з вищою сільськогосподарською освітою), висвячені 3 січня та 10 червня 1980 р. відповідно³⁰.

Цікавий випадок трапився зі львівським священиком о. Мироном Бендиком. Сам він був уродженцем м. Львова, навчався у львівській консерваторії і паралельно у підпільній духовній семінарії (з 1976 року). За зв'язки з підпільною Церквою Мирона Бендика було виключено з консерваторії і невдовзі він продовжив навчання у м. Таллін (Естонія), паралельно навчаючись у семінарії. Координував його навчання владики Филімон Курчаба. Так склалося, що у 1981 році по направленню тоді ще п. МIRON потрапляє до м. Ужгород для відпрацювання навчання в консерваторії. Ще перед приїздом на Закарпаття його познайомили з місцевим підпільним священиком о. Гатраком, в будинку (м. Ужгород, вул. Доманинська, 65.) якого і поселився майбутній священик. Як згадує о. МIRON: *«Отець щоранку служив Божественну Літургію, в якій я брав участь. Для продовження богословських студій мене познайомили з о. Мироном Бескидом з Мукачева. Щомісяця ми мали зустріч у його будинку. Отець МIRON робив мені виклади, давав конспекти. Завдяки цій допомозі з боку отця я зміг суттєво доповнити дотеперішні студії»*³¹. Все це навчання закарпатськими священиками велося з відома владики Филімона. Навчання дійшло логічного завершення рукоположенням Мирона Бендика 7 лютого 1987 року у м. Львові³². Таким чином, ще один душпастир став на служіння людям завдяки спільним зусиллям галицьких та закарпатських

²⁹ Інтерв'ю з вл. Павлом Василюком від 22.10.1996, м. Коломия, Івано-Франківська обл. Ін. АПЦ УКУ, П-1-1- 455.

³⁰ БЕНДАС, Даниїл, о.: Виховання духовних кадрів у Мукачівській греко-католицькій єпархії (1949–1989) Ін. Наукові записки Ужгородського університету. Серія: історично-релігійні студії, Випуск 1, Ужгород, 2012, с. 30.

³¹ Інтерв'ю з о. Мироном Бендиком від 09.02.1999, м. Дрогобич, Львівська обл. Ін. АПЦ УКУ, П-1-1- 1062.

³² Там само.

священиків. В підтвердження цього хочеться привести влучні слова о. Мирона: «Хоча минуло багато часу, я й досі з приємністю згадую Закарпаття, добрих і гостинних людей, а особливо християнську солідарність, яка нас об'єднувала, де б ми не жили в тодішньому СРСР»³³.

Як бачимо, поки що всі висвячення відбулися із згоди обох сторін і саме така толерантність у відносинах і служіння одній і тій же меті робило свою добру справу – співпрацю між двома церковними провінціями у підпіллі. Тут напрошуються слова дослідника церкви, Богдана Боцюрківа: *«В умовах, коли не було ефективної територіальної юрисдикції та санкцій місцевих єпископів, пастирська дисципліна допомагала підтримувати церковну єдність і зменшувала до мінімуму проникнення в лоно Церкви інформаторів та провокаторів КДБ»*³⁴.

Зрозуміло, що в умовах підпілля важко було визначати конкретну приналежність священика до певної єпархії, позаяк ніяких письмових дозволів на той час ніхто не давав. Але священики розуміли і у своєму колі більшість з них знала про діючих єпископів і діяло негласне правило – єпархіальний єпископ хоч і усно, але мав знати, що робиться в його єпархії. Були часті випадки, коли молоді священики вважали себе підпорядкованими тим єпископам, які їх висвятили і тому наявні моменти суперечностей з приводу «пастирської території».

Зі схожим сценарієм проблеми зіткнувся Мукачівський єпархіальний єпископ Іоан Семедій. Каменем спотикання стали так звані «канонічні, але незаконні» висвячення священиків Мукачівської єпархії галицькими архієреями. Першим сигналом до розв'язки проблеми послужило рукоположення лікаря Носу Василя 12 січня 1981 року у м. Виноградіві в будинку о. Стефана Федорки єпископом Павлом Василюком³⁵. Діючий підпільний єпископ Іоан Семедій про це свячення дізнався випадково від самого ж єпископа Павла Василика, який мотивував свої дії тим, що священики єпархії оо. Іван Маргітич та Павло Мадяр, під керівництвом яких велась богословська підготовка Василя Носи, запевнили його, що згода на ці свячення є. Враховуючи, що в підпіллі ніби не існувало територіальної юрисдикції, і хороші стосунки між єпископами сусідніх церковних провінцій розбиратися з цим випадком ніхто не став.

Але як виявилось пізніше, будучи ще священиком о. Іван Маргітич (майбутній єпископ-помічник Іоанна Семедія), у 1981 році відкриває підпільну семінарію у себе вдома у рідному селі Боржавське на Виноградівщині. Зразу ж

³³ Інтерв'ю з о. Мироном Бендиком, лист.

³⁴ БОЦЮРКІВ, Богдан: Українська Греко-Католицька Церква в катакомбах (1946–1989). In. *Ковчег. Збірник статей з церковної історії*, Ч.1, Львів, 1993, с. 139.

³⁵ БЕНДАС, Даниїл, о.: Виховання духовних кадрів у Мукачівській греко-католицькій єпархії (1949–1989) In. *Наукові записки Ужгородського університету. Серія: історично-релігійні студії*, Випуск 1, Ужгород, 2012, с. 18.

з'являється 12 охочих семінаристів, які відвідують підпільну семінарію протягом 7 – ми років 2-3 рази на тиждень³⁶.

Навчав семінаристів в основному тоді ще о. Іван Маргітич, а інколи долучалися о. Павло Мадяр та о. Антоній Мондик. Літературою слугували ті підручники, що збереглися у владики Івана ще з семінарії, а також деякі книги були перекладені з угорської та латинської мов. Для семінаристів складалися спеціальні конспекти, з яких потім читалися лекції по потрібним предметам (догматика, канонічне право, грецька мова, історія та інші). Зібрання відбувалися вдома у владики Маргітича або кандидатів 2-3 рази на тиждень (зазвичай пізно ввечері або на світанку), у свята і неділю – обов'язково. Курс так званих лекцій підкріплювався практичними заняттями, і на закінчення вивчення предмету здавався іспит, інколи навіть при комісії (владика Маргітич запрошував або о. А. Мондика або о. П. Мадяра)³⁷.

Висвячення кандидатів відбулося таким чином: *«Як відомо, що то одного дня свячення всі не даються, але то була проблема більше разів їздити за владикою і так далі, то вирішено було таким способом, що в п'ятницю ввечері 25 березня 1988 року, ювілейний рік, було нам уділено піддияконські свячення. Тоді субота, 26-те, були також дияконські свячення уділені всім преосвященним владикою Софроном Дмитерком у співслужінні отця, ми тоді не знали, що він владика, Івана Маргітича, і отця Павла Мадяра, монаха василіянина. А вже 27 березня в неділю були пресвітерські свячення уділені для всіх кандидатів»*³⁸, – розповів о. Петро Бровді.

Про семінарію Івана Маргітича основна частина підпільних священиків на чолі з єпархіальним єпископом не знали. Так як 80-ті роки були дуже невтішні у справі залучення нових священнослужителів (було висвячено лише 3 священики за 5 років), то ця семінарія рятувала єпрахію від нестачі душпастирів. Але питання полягало в тому, чому правлячий єпископ нічого не знає про таку діяльність священиків власної єпархії?

Владика Іван Маргітич так мотивує свою таємну діяльність: *«А тут ми вже так зібралися трошки помолитися і обговорити справу, як освячення організувати, хто буде святителем. Всі згодилися на тому, щоби святителем був єпископ Івано-Франківський, так само підпільний єпископ, Софрон Дмитерко, тому що дев'ять із тих учасників, що приготувалися, працювали десь там на Івано-Франківщині, і як такі свідомі віруючі люди, вони якось там підпільно познайомилися були з владикою Софроном Дмитерком. Так що ішла мова, підпільно зналося, що в нас був єпископ в Ужгороді, але за нього не було*

³⁶ Інтерв'ю з вл. Іваном Маргітичем від 29.04.2003, с. Боржавське, Закарпатська обл. Ін. АПЦ УКУ, Т-1-1- 25.

³⁷ Інтерв'ю з о. Петром Бровді від 30.04.2003, с. Боржавське, Закарпатська обл. Ін. АПЦ УКУ, Т-1-1- 25.

³⁸ Інтерв'ю з о. Петром Бровді від 30.04.2003, с. Боржавське, Закарпатська обл. Ін. АПЦ УКУ, Т-1-1- 25.

нічого чути, то було таке тайне, що, наприклад, можна було думати і гадати, що ми не знаємо, що в Закарпатті є єпископ. А тут в нас є знайомство із єпископом Івано-Франківська. А в часи підпілля, після того, як була наша Церква ліквідована, то, наприклад, вже не було парохів, вже функція пароха не існувала і функція єпископа – ординарія не існувала»³⁹. Хоча у спогадах о. Бровді Івана знаходимо суперечливі твердження: «Освячення наші відбулися так, що отець Маргітич заговорював, що кого хочуть будуть висвячувати, бо каже: «Може висвячувати не тільки єпархіальний єпископ, може висвячувати й інший, з другої єпархії»⁴⁰, – з чого можна припустити, що владика Маргітич все ж знав про існування підпільного єпархіального єпископа І. Семедія.

До слова, результатом діяльності підпільної семінарії Івана Маргітича стало висвячення 12-ти семінаристів – підпільників: 73-х річного Івана Бровді і його п'ять синів: Василя, Михайла, Юрія, Петра і Андрія, а також Михайла Гульпу, Михайла Данилаша, Василя Зейкана, Василя Костака, Михайла Погоріляка та Івана Тернинко⁴¹, про які знову ж таки не було відомо єпархіальному єпископу. З тієї ж самої причини, що і у 1981 році у випадку з о. В. Носою ці питання не виносилися на широкий загал. Ці священники влилися в колектив підпільників і теж продовжували виконувати важку і благородну місію.

Крім праці над збільшенням кількості духовних пастирів, єпископи, священники, монахи, монахині та вірні ГКЦ в Україні мали і інші завдання. Єдиний ворог і відсутність кордонів об'єднувала різних людей заради досягнення спільної мети – збереження власної церковної традиції. Якими ж основними справами займалися підпільні священники? Це були звичні священницькі обов'язки: богослужіння, сповіді, вінчання, похорони. Душпастирі намагалися бути з вірними у найпотрібніші миті їх життя. Найповажніше – робили вони це попри всі заборони. Адже існували законодавчі підстави для покарання за священницьку діяльність – 26 березня 1966 року було додатково розроблені і затверджені Президією Верховної Ради УРСР два декрети – «Про адміністративну відповідальність за порушення законодавства про релігійні культи» (встановлювався штраф у розмірі 50 карбованців за проведення різного роду релігійної діяльності – відправлення служб чи проведення обрядів у приватних приміщеннях) та «Про застосування статті 138 Кримінального кодексу Української РСР» (залишався пункт Кодексу від 1960 року, за яким одним з видів покарання залишалися виправні роботи терміном від 1 року до 5-ти з можливою конфіскацією майна)⁴². Крім того,

³⁹ Інтерв'ю з вл. Іваном Маргітичем від 03.08.2000, с. Боржавське, Закарпатська обл. In. *АІЩ УКУ*, П-1-1- 1148.

⁴⁰ Інтерв'ю з о. Іваном Бровді від 29.04.2003, с. Боржавське, Закарпатська обл. In. *АІЩ УКУ*, Т-1-1-27.

⁴¹ Інтерв'ю з вл. Іваном Маргітичем від 29.04.2003, с. Боржавське, Закарпатська обл. In. *АІЩ УКУ*, Т-1-1- 25.

⁴² БОЦЮРКІВ, Богдан: Українська Греко-Католицька Церква в катакомбах (1946–1989) In. *Ковчег. Збірник статей з церковної історії*, Ч.1, Львів, 1993, с. 140-141.

продовжувалися і інші методи переслідування підпільних священників, ось як наприклад, замах на душпастирів. Тільки в період з 1953 по 1975 було здійснено 6 замахів, 4 з яких закінчилися фатально для священників. У цей список потрапили владика Петро Орос (1953), о. Андрій Березнай (колишній секретар єпископа Теодора Ромжі), монах ЧСВВ Йосиф (Василь) Завадяк (1957), о. Севастіян Войтович (1975), а також владика Іоан Семедій (1954) та Іван Маргітич (1973), які зуміли пережити це жахіття. Та жодні залякування з боку влади не тільки не змогло зупинити діяльність священників, а навпаки, закаляло їх дух.

У підпіллі існувала ціла система зі своїми принципами, правилами і конспірацією. Цих правил потрібно було ретельно дотримуватися, інакше все було по «принципу доміно», порушивши щось одне – руйнувалася вся система. Отже, щоб не дуже потрапляти на очі органам безпеки було поширене таке явище, як священник-координатор. Ця людина була найбільш комунікабельна, зі всіма підтримувала зв'язок і давала вказівки іншим. Звісно, що головними координаторами були єпископи (найбільш активні – владика В. Величковський, В. Стернюк, С. Дмитерко, Й. Федорик, П. Василик, Й. Головач, І. Маргітич, вікарій о. М. Мурані), але хочеться також відмітити і окремих священників: о. Павло Мадяр, о. Йосип Штиліха, о. Дрибітко Діонізій, о. Василь Худа (Мукачівська єпархія), а також ігумен о. Борис Пахомій, о. Дам'ян Григорій Богун, оо. Єронім та Яків Тимчуки, (Галицька митрополія). У кожному населеному пункті була одна або декілька довірених осіб з середовища мирян, у яких вдома проводилися таємні богослужіння, зазвичай ввечері або навіть вночі. Частими такі зустрічі були і у будинках самих же підпільних священників, де крім богослужінь обговорювалися також питання душпастирського характеру, уточнювалися організаційні моменти. Болючим питанням у часи підпілля було також відсутність релігійної літератури. Богослужбові книги часто фотографували, переписували від руки, інколи отримували із-за кордону⁴³.

Одним з методів підпільного душпастирювання був обмін. Священники частенько обслуговували вірних інших областей, районів, населених пунктів для того, щоб збивати з пантелику органи безпеки. *«Между униатами осуществлено территориальное распределение сфер их деятельности, где они исполняют богослужение и требы верующих. Причем, эти районы, как правило, находятся за пределами их места жительства, что в значительной степени затрудняет возможности местных органов власти по выявлению, кто конкретно из униатов занимается противозаконной деятельностью»*, – йшлося в одній з доповідних записок інспектора апарату уповноваженого Ради у справах релігій при Раді Міністрів СРСР по УРСР А. Кецько за 1967 рік⁴⁴. Це, а також бажання допомагати одне одному, обмін досвідом та літературою –

⁴³ До Світла Воскресіння крізь терни катакомб. Підпільна діяльність та легалізація Української Греко-Католицької Церкви. Львів, 2012, с. 34.

⁴⁴ ГУДЗЯК, Борис: Керівництво УГКЦ під радянським режимом, 1946–1989 / <http://www.ugkk.de>

стали основними причинами тісних контактів між підпільниками офіційно неіснуючих митрополії та єпархії.

Підпільне життя вирувало по обидва боки Карпат. Як згадують священики, зокрема, о. Володимир Маргітич, між підпільниками панувала неабияка довіра. Яскравим підтвердженням цьому може слугувати його розповідь про одну з поїздок на проведення богослужіння у одному з сіл у Львівській області: *«Ще й таке було дуже багато, що ми мінялися. Львів'яни йшли сюди, а ми йшли туди. Навіть були такі домовленості. Я їду у Львів. Мені сказав о. Павло, що треба у одне село поїхати. І він не знав куди і я не знав. Було так домовлено, що я їм кажу який вагон, а якщо ми ся не домовили, то четвертий вагон у нас був завжди. Коли поїзд прибував, то ви йдете до 4-го вагону і з нього злізаєте. Ті, що Вас мали зустрічати. Наприклад, у нас така домовленість була, що я у ліве плече буду собі газеткою стучати помаленьку, так рідко і ходити-ходити чи читати надписи чи щось. І до мене мають підійти, поздороватися, повернутися і геть. І все. Ви за ними йдете, де вони Вас поведуть – туди і підете. Добре. Це так і було. Я зліз, я довго не чекав. Підійшли 2 жінки і 1 чоловік. «Слава Ісусу Христу», – так тихенько в ухо. «Слава і навіки». Повернулися і пішли. Ну, я за ними. На трамвай, потім тролейбус, потім знову трамвай. Потім на автобус – я за ними. Потом за містом, полем дець кілометрів 10. Я за ними спостерігаю – вони спереди, я ззаді (десь 50 м.). Потім через поле дець добрий кілометр. Прийшли у село. Дуже рідко ся оглядали, дуже рідко. Пройшлися селом, бачу обернулися двоє і пішли. Я бачу – відкрилися дверці, там жіночка стояла в дверях. Я нікому нічого не казав, зайшов у двері – і це все без слів. Вона зразу побігла перед мене, відкрила там дверку. Ну, отче, тепер вже можете спокійно говорити. Ми зразу розклалися і почалася Служба. Після закінчення я пішов і ніяких розмов не було. Я навіть не знав, яке то було село»⁴⁵. В цій маленькій розповіді практично розкрита вся суть підпілля, яка включала в себе таємничість, обережність, систему знаків, а найголовніше – колосальну довіру.*

У своїх спогадах о. Василь Худа відмітив, що часто закарпатські священики зверталися за порадами у конфліктних чи незрозумілих ситуаціях до владики Миколи Чарнецького, а галицькі душпастирі, в свою чергу, зверталися по допомогу до вікарія Миколи Мурані. Картину відносин доповнюють також спогади о. Павла Мадяра: *«Ми то зналися. Я весь час виїжджав у Галичину. Найчастіше я бував в отця Дмитерка. З отцем Єронімом стрічався, Тимчуком. Від тих людей дуже багато ми перебирали, так би сказати, такого досвіду душевного»⁴⁶. Крім о. Василя Худи, о. Павла Мадяра такі зустрічі відбувалися і*

⁴⁵ Інтерв'ю з о. Володимиром Маргітичем від 03.10. 2012, м. Берегово, Закарпатська обл. Ін. Особистий архів автора, аудіозапис № 4.

⁴⁶ Інтерв'ю з о. Павлом (Петром) Мадяром, ЧСВВ від 30.11.1994, с. Білки, Закарпатська обл. Ін. АІЩУКУ, П-1-1- 499.

в будинку о. Йосифа Штилихи та його дружини Марії, що знаходився в м. Ужгороді по вул. Гвардійській, 18⁴⁷.

Одним з основних координаторів, який тримав тісні зв'язки з галицькими архиєреями та священиками був також вже згадуваний нами владика Іван Маргітич (організатор підпільної семінарії). Владика запрошував для навчання та рукоположення кандидатів саме галицьких єпископів, у своїх молитвах згадував Верховного Голову УГКЦ, брав участь у всіх подальших Синодах реабілітованої УГКЦ та після легалізації ГКЦ став засновником руху за об'єднання Мукачівської єпархії з УГКЦ (його послідовники активно діють і по сьогодні).

Особливу увагу хочеться звернути на відносини помічного єпископа Йосифа Головача та митрополита Володимира Стернюка. На нашу думку, саме за розвитком їх стосунків і можна змодельовати історію відносин між Галицькою митрополією та Мукачівською єпархією у катакомбний період та період легалізації. Позналилися архиєреї наприкінці 50-х рр., коли владика Йосиф вступив до Львівського медичного училища, де саме навчався і майбутній Архипастир Володимир. Між ними зав'язалися довготривалі дружні стосунки, які принесли чимало плодів для катакомбної Церкви, адже вони спільними зусиллями готували майбутнє покоління священиків. Це підтверджується в одному з листів владика Йосифа до Блаженнішого Володимира: *«Наше декілько десятирічне знайомство, котре з перших днів його існування створилося в самі тісніші зв'язки в житті наших єпархій»*⁴⁸. Вони також були частими гостями один в одного, як наприклад, в 1977 року владика Володимир вшанував своєю присутністю тоді ще о. Йосифа з нагоди 30-річчя пресвітерських свячень останнього в його будинку в с. Оноківці Ужгородського району⁴⁹. Ось як про цю подію згадує п. Юрій Коссей, один з присутніх гостей на цьому святкуванні: *«Отець Стернюк всім відрекомендував себе: Володимир Володимирович. На ювілейній трапезі він вів себе як батько всіх присутніх... Закликав всіх присутніх молитися в день ювілея за о. Йосифа і за всіх інших, гноблених комунізмом. Розходилися гості з великим задоволенням від того, що їм пощастило провести вечір з талановитим священиком»*⁵⁰.

Незважаючи на певні протиріччя, які виникли між владиками на початку 90-х років (у зв'язку з подіями на Синоді 25-27 червня 1990 року у Римі, де піднялося питання про входження Мукачівської єпархії до складу УГКЦ та 3 листопада цього ж року у м. Хусті, де під час свого візиту митрополит Володимир не прийшов на зустріч з владиками Іоаном Семедієм та Йосифом Головачем), стосунки між владиками залишилися дружніми аж до самої смерті

⁴⁷ Інтерв'ю з о. Йосифом Штелихою від 26.12.1993, м. Ужгород, Закарпатська обл. Ін. АПЦ УКУ, П-1-1-205.

⁴⁸ Копія листа владика Йосифа Головача до архиєрея Володимира Стернюка Ін. КОССЕЙ, Юлій: Помічний єпископ Головач і його заслуги. Ужгород, 2001, с. 536.

⁴⁹ Там само, с. 151.

⁵⁰ Там само, с. 152.

архієпископа Володимира 29 вересня 1997 року. Підтвердженням цьому стало виголошення вітальної промови єпископа Йосифа у липні 1991 року у Львові на честь святкування 60-ліття ієрейських свячень владики Володимира, в якій владики Йосиф подякував митрополиту Володимиру за батьківську турботу та довгорічну співпрацю в часи підпілля і наголосив на важливості невтомної душпастирської, педагогічної, місіонерської, виховної та просвітницької діяльності ювіляра⁵¹. Індивідуальні стосунки між цими високоповажними людьми стали уособленням тісних, дружніх, а подекуди навіть непростих взаємин двох церковних інституцій у підпільний період.

На щастя про підпілля є вже багато досліджень, але ще не досить, щоб повністю висвітлити феномен цього періоду. Залишається ще багато «білих плям», які, на жаль, чим далі – тим важче заповнювати, так як головне джерело (людина) цього періоду вичерпується. Можемо сказати з власного прикладу, що хоч і багато літератури нами було прочитано про підпільну Церкву, але найближче до розуміння цього явища можна наблизитися лише під час живого спілкування з свідками того часу.

«Катакомбний» період в історії обох церковних провінцій спочатку зіграв роль «помосту» для співпраці, де одні допомагали іншим, сиділи в одних таборах, молилися одні і ті ж молитви, переживали ті ж трагедії, обслуговувалися потреби вірників. Але, не дивлячись на це, паралельно з цим виникали певні амбіційні настрої, впливали проблемні питання, часто спровоковані окремими особами або групами. Саме підпільна діяльність і спільний ворог призвели до консолідації. Досвід тісної співпраці між духовенством та вірними у важкі часи переслідувань згодився у подальшій, на цей раз переможній справі – боротьбі за легалізацію власної Церкви.

⁵¹ Там само, с. 249.